

Pelaksanaan dan Keberkesanan Kaedah Pengajaran dan Pembelajaran Kursus Falsafah dan Isu Semasa dalam Kalangan Pelajar di Universiti Malaya

Implementation and Effectiveness of Teaching and Learning Methods of Philosophy and Current Issues Courses among Students in Universiti Malaya

Faezah Kassim¹, Noor Ain Mat Noor², Muhammad Shamshinor Abdul Azzis³, Irene Yong Seok Ching⁴, Mohd. Rahimi Ramli⁵ & Fatimi Hanafi⁶

^{1,2,3,4,6} Pusat Pencetus Bakat dan Latihan Industri (CITra), Universiti Malaya, Kuala Lumpur Malaysia;

⁵ Pusat Sains Kemanusiaan, Universiti Malaysia Pahang, Kuantan, Pahang;

Article progress

Received: 29 June 2022

Accepted: 13 December 2022

Published: 31 May 2023

*Corresponding author:

Faezah Kassim, Pusat Pencetus Bakat dan Latihan Industri (CITra),

Universiti Malaya, Kuala Lumpur Malaysia;

Email:

faezhakkassim@um.edu.my;

Abstrak: Kursus Falsafah dan Isu Semasa merupakan kursus wajib universiti di peringkat Institusi Pengajian Tinggi (IPT) yang mula diperkenalkan pada tahun 2020. Kursus ini merupakan kursus yang dibangunkan bertujuan untuk memberi pendedahan kepada pelajar tentang Ilmu falsafah, Falsafah Pendidikan Kebangsaan dan Rukun Negara. Pelaksanaan kursus yang berpandukan kepada Amalan Pendidikan Berimpak Tinggi (HIEPs) juga diaplikasi di dalam kursus ini. Namun begitu, penularan wabak COVID-19 telah memberi kesan kepada pelaksanaan HIEPs kerana terdapat pengajaran dan pembelajaran (PdP) tertentu seperti aktiviti bersemuka dan kerja lapangan terpaksa dihentikan dan digantikan dengan PdP dalam talian. Bagi meninjau keberkesanan kaedah PdP dalam talian, kajian telah dijalankan terhadap pelajar Universiti Malaya (UM) yang telah mengambil kursus FIS. Tujuan kajian ini dilakukan untuk menjelaskan pelaksanaan PdP secara dalam talian serta mengenal pasti keberkesanan kursus FIS di Universiti Malaya melalui kaedah PdP tersebut. Pendekatan kajian kuantitatif dengan kaedah tinjauan digunakan dalam kajian ini melalui edaran borang soal selidik kepada responden. Kaedah persampelan mudah telah digunakan dalam menentukan sampel kajian. Seramai 1371 orang responden yang terlibat dalam kajian ini. Data yang diperolehi daripada borang soal selidik dianalisis secara deskriptif bagi menentukan keberkesanan PdP secara dalam talian. Hasil dapatan kajian menunjukkan PdP dalam talian yang menggunakan pelbagai aplikasi dapat diterima serta proses PdP tersebut berkesan terhadap pelajar. Walau bagaimanapun, pelajar lebih menyukai PdP yang dilakukan secara bersemuka. Oleh itu, PdP secara bersemuka perlu disegerakan supaya keberkesanan PdP dapat ditingkatkan.

Kata Kunci: Keberkesanan, PdP dalam talian, pelajar, COVID-19, Universiti Malaya;

Abstract: Introduced in 2020, the Philosophy and Current Issues (FIS) Course is a compulsory university course at Institutions of Higher Learning. This course is developed to provide exposure to students on philosophy, the National Education Philosophy and The National Principles (Rukun Negara). The implementation of High Impact Educational Practices (HIEPs) is also applied in this course. However, the outbreak of the COVID-19 pandemic had affected the implementation of HIEPs, as certain Teaching and Learning (T&L) activities such as face-to-face activities and fieldwork had to be halted and replaced with online T&L. In order to gauge the effectiveness of online

T&L approach, a study had been conducted on Universiti Malaya's students who had enrolled in the FIS course. The purpose of this study is to clarify the implementation of the online T&L and identify the effectiveness of the corresponding T&L approach employed in the FIS course of Universiti Malaya. Quantitative research method was employed with questionnaires distribution. The simple random sampling method was utilised to determine the sample of the study. A number of 1371 respondents were involved in this research. Data solicited from the questionnaires was analysed using the descriptive analysis approach to determine the effectiveness of the online T&L approach. The study findings indicated that the online T&L which made use of various applications were accepted well by students and the T&L was thus deemed effective for students. Nonetheless, students expressed preference for face-to-face T&L approach. Therefore, face-to-face T&L should resume and be hastened as soon as it is practically possible in order to uplift the effectiveness of T&L.

Keywords: Effectiveness, Online T&L, students, COVID-19, Universiti Malaya;

Pengenalan

Pandemik COVID-19 yang menular di seluruh dunia banyak mengubah gaya hidup masyarakat dunia termasuklah di Malaysia. Salah satu kesannya adalah terhadap pelaksanaan PdP di semua peringkat pendidikan. Pengisytiharan situasi pandemik akibat penularan sejenis virus baharu yang menyebabkan wabak COVID-19 oleh Pertubuhan Kesihatan Sedunia (WHO) telah memberi kesan langsung terhadap semua sektor termasuklah sektor pendidikan. Sebagai langkah untuk memutuskan rangkaian jangkitan virus tersebut, Malaysia mengambil langkah menjalankan Perintah Kawalan Pergerakan (PKP) dengan rakyat dinasihatkan untuk terus kekal di rumah atau bekerja dari rumah (*Work from Home*). Situasi ini telah banyak mengubah landskap kehidupan setiap individu di dunia pada hari ini. Kementerian Pengajian Tinggi (KPT) telah memutuskan agar semua pembelajaran dan pengajaran (PdP) dilaksanakan secara dalam talian dan semua aktiviti PdP bersemuka ditangguhkan. Keputusan ini telah mengubah mod pembelajaran dan pengajaran (PdP) daripada pembelajaran secara bersemuka digantikan dengan PdP dalam talian (Siti Azura et al., 2021).

Institusi pendidikan yang sebelum ini melaksanakan PdP secara bersemuka di ruang yang ditentukan seperti kelas, dewan kuliah, makmal, padang dan sebagainya tidak lagi boleh dilaksanakan ketika tempoh PKP dalam pelbagai fasa. Pada peringkat pendidikan tinggi, kesemua peringkat pengajian dan bidang kursus turut terlibat dengan perubahan PdP. Dalam hal ini, pihak universiti terpaksa menggantikan pembelajaran bersemuka dalam kelas atau bilik kuliah dengan PdP dalam talian. Bagi

pelajar universiti, pembelajaran atas talian dilihat dapat memudahkan mereka dalam menjalani kuliah dengan hanya berada di rumah. Walau bagaimanapun, dari sudut yang berbeza terdapat beberapa cabaran yang perlu dihadapi oleh pelajar (Mahathir & Wardatul Hayat, 2021).

Bagi kursus wajib universiti yang melibatkan jumlah pelajar yang ramai pada setiap semester memerlukan satu perancangan dan pelaksanaan PdP yang sesuai dan berkesan. Antaranya ialah kursus Falsafah dan Isu Semasa yang merupakan kursus wajib universiti di peringkat Institusi Pengajian Tinggi (IPT) yang baru diperkenalkan pada tahun 2020. Kursus ini merupakan kursus yang dibangunkan bertujuan untuk memberi pendedahan kepada pelajar tentang ilmu falsafah, Falsafah Pendidikan Kebangsaan dan Rukun Negara (Jabatan Pengajian Tinggi, 2019). Secara umumnya, kursus FIS menjelaskan kepada pelajar mengenai elemen-elemen falsafah, iaitu metafizik, epistemologi, logik, psikologi dan ideologi. Falsafah epistemologi misalnya disebut oleh Mok Soon Sang (2009) mengandungi prinsip-prinsip realiti, ilmu dan nilai. Bagi membangunkan intelektual dan pemikiran manusia, salah satu cabang utama falsafah iaitu epistemologi berperanan untuk membangunkan manusia. Kewujudan konsep ilmu ini mampu meningkatkan dan memperkembangkan minda manusia. Manakala falsafah logik merupakan satu seni yang berperanan mengesahkan keabsahan teori dan maklumat yang diperolehi dalam apa-apa penyelidikan. Justeru itu, falsafah logik mula mendapat perhatian dalam dunia pendidikan di Malaysia melalui kursus Falsafah dan Isu Semasa (Khalid & Mohammad Hazim, 2021).

Berdasarkan isi kandungan atau silibus kursus FIS ini, ternyata penyampaian yang baik oleh pensyarah semasa

kuliah dan perbincangan antara pelajar serta pensyarah adalah penting. Hal ini disebabkan suasana interaksi seperti ini tidak menjadikan capaian internet dan ketiadaan peralatan digital seperti telefon pintar dan komputer riba menjadi halangan untuk berinteraksi. Namun begitu, dalam suasana PdP secara dalam talian berbeza cabarannya. Oleh itu, dalam melaksanakan tugas dan aktiviti pembelajaran kursus juga adalah bergantung kepada kemampuan pelajar dan pensyarah untuk mengendalikan peralatan dan medium atau platform maya yang menjadi salah satu kemestian untuk memastikan kelancaran pelaksanaan kursus FIS.

Menurut Popkin dan Stroll (1993), 'logik' merupakan satu proses mencari maklumat, ilmu, data, dan fakta mengenai sesuatu dalam mencari kebenaran atau mengenal yang betul dan yang salah dalam sesuatu perkara. Ilmu logik juga perlu dipelajari bagi memahami falsafah dan perkara-perkara yang berkaitan dengan analisis tentang sesuatu perkara atau apabila kita berhujah mengenai sesuatu isu dan sebagainya.

Pernyataan Masalah

Penularan wabak COVID-19 memberi kesan ke seluruh dunia dalam semua aspek kehidupan manusia. Salah satu kesan besar yang berlaku khususnya di Malaysia ialah penutupan sekolah dan pusat pengajian tinggi. Penutupan institusi pendidikan yang dilanjutkan selaras dengan arahan PKP sehingga 14 April 2020 memberi cabaran baharu kepada pelajar dan pendidik. Cara dan sistem PdP sedia ada ditukarkan kepada secara dalam talian dan perubahan drastik ini memberi tekanan akademik terhadap pelajar (Abdul Rashid et al., 2021). Bagi pelajar, pelbagai kekangan yang perlu diatasi untuk membolehkan mereka terus mengikuti proses pembelajaran manakala pendidik pula perlu memastikan pelajar terus dapat belajar. Antara langkah yang diambil oleh Kementerian Pendidikan Malaysia (KPM) adalah dengan menyediakan pembelajaran dalam talian terutamanya *google classroom*. Menurut Sinar Harian (2020), pembelajaran *google classroom* yang diamalkan terbukti membantu guru dan pensyarah selain aplikasi *zoom* bagi membolehkan interaksi secara terus dengan pelajar dapat dilakukan. Guru dan pensyarah didapati turut menggunakan aplikasi seperti *whatsapp* dan *telegram* untuk menyampaikan pelbagai maklumat, arahan dan latihan kepada pelajar.

Walaupun pelbagai platform atau medium digunakan dalam proses PdP bagi menggantikan kelas atau kuliah secara bersemuka, namun begitu terdapat pandangan yang menyatakan bahawa ia masih tidak mampu untuk memainkan peranan sebagaimana interaksi secara bersemuka antara pelajar dan pendidik. Selain kekangan penyediaan kemudahan peralatan digital atau gajet dan

jaringan internet, terdapat juga laporan mengenai masalah tekanan perasaan dalam kalangan pelajar susulan pelaksanaan Pengajaran dan Pembelajaran di Rumah (PdPR). Berdasarkan data dan analisis, tekanan perasaan atau tekanan hidup itu wujud dan perlu diberi perhatian. Masalah yang lebih serius ialah terdapat dalam kalangan individu yang berhadapan dengan masalah sebegini lebih cenderung membunuh diri berbanding berusaha mengatasinya. Bagi mereka, tindakan ini dianggap sebagai jalan keluar kerana tekanan perasaan bukanlah perkara ringan yang mampu dilalui oleh semua orang (Zhooriyati Sehu, 2021).

Oleh itu, kajian perlu dilakukan terhadap kaedah PdP dalam talian kerana di peringkat pengajian tinggi, terdapat pelbagai cabaran yang dihadapi oleh pelajar dan pensyarah dalam PdP. Bagi kursus FIS, sebelum pelaksanaan PKP, pelajar dan pensyarah boleh berinteraksi secara bersemuka di dalam kelas dan dewan kuliah, namun dengan perubahan bentuk PdP yang dilakukan dalam talian telah menimbulkan persoalan sejauh manakah pelajar dapat menerima ilmu yang disampaikan dan keberkesanan PdP dalam talian tersebut.

Kajian Lepas

Pelbagai kajian mengenai PdP dijalankan sama ada terhadap kursus wajib universiti atau kursus tertentu yang diajar oleh para pengkaji. Namun begitu, fokus kajian lepas yang dibincangkan di sini adalah terhadap PdP kursus-kursus yang dijalankan di IPT. Dapatan kajian lepas yang dibincangkan juga dapat digunakan untuk melihat perbandingan dengan kajian yang dijalankan. Antaranya ialah kajian oleh Mahathir dan Wardatul Hayat yang menjelaskan cabaran yang dihadapi oleh pelajar khususnya pelajar Institusi Pengajian Tinggi Awam (IPTA) dalam menjalani proses PdP dalam talian. Seramai sepuluh orang mahasiswa yang terdiri daripada pelajar peringkat ijazah sarjana muda dari Universiti Sains Malaysia (USM), Universiti Malaysia Sarawak (UNIMAS), Universiti Teknologi MARA (UiTM), Universiti Utara Malaysia (UUM) dan Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) telah dipilih sebagai informan dengan menggunakan persampelan bertujuan. Kajian tersebut mendapati cabaran yang dihadapi oleh pelajar IPTA dalam menggunakan PdP dalam talian adalah capaian internet, kos internet, suasana pembelajaran yang tidak kondusif dan keberkesanan belajar secara maya.

Begitu juga dengan kajian oleh Siti Azura (2021) di Kolej Komuniti Hulu Langat (KKHL) bagi menilai keberkesanan pembelajaran dan pengajaran dalam talian. Kajian dijalankan adalah untuk mengenal pasti tahap keberkesanan dan halangan yang dihadapi oleh 229 orang pelajar yang sedang mengikuti pembelajaran dan

pengajaran secara dalam talian di KKHL. Hasil kajian menunjukkan bahawa tahap keberkesanan penggunaan pembelajaran dalam talian berada pada tahap tinggi (min 3.8046) dan halangan yang dihadapi berada pada tahap sederhana (min 3.1405). Walaupun hasil kajian menunjukkan tahap keberkesanan adalah tinggi, namun setiap halangan yang dihadapi oleh pelajar perlu diambil tindakan segera agar keberkesanan pembelajaran dan pengajaran dapat dipertingkatkan lagi.

Selain itu, kajian Habibah @ Artini et al. (2021) meneliti kefahaman mahasiswa terhadap kursus FIS di Universiti Malaysia Sabah (UMS). Walaupun pelaksanaan PdP secara dalam talian, pelajar UMS dalam kajiannya memahami aspek yang diterapkan dalam kursus tersebut. Namun, tidak dinafikan kaedah PdP atas talian ini sangat mencabar kepada para pensyarah dan memerlukan mereka mempelbagaikan kaedah atau aplikasi atas talian. Tambahan pula kursus ini membawa wadah pembinaan bangsa yang beridentitikan Malaysia dan bukanlah suatu yang boleh diambil ringan oleh para pensyarah. Antara penekanan kursus FIS ini adalah untuk membentuk kemahiran kritis dalam kalangan pelajar IPT (Syamsul Azizul et al., 2021). Bukan itu sahaja, Samsul Azizul et al. (2022) menambah pembentukan akhlak dan moral turut dipupuk dalam membentuk jati diri serta sahsiah pelajar bagi mempersiapkan mereka menghadapi cabaran terutamanya selepas mereka bergraduasi. Namun, kajian sebelum ini memfokuskan kepada kandungan kursus FIS tersebut dan bukan kepada kaedah PdP kursus FIS. Walaupun kajian Latifah, Ros Aiza dan Abd Hakim (2020) berkaitan persepsi para pelajar terhadap pensyarah FIS, namun kajian tersebut memfokuskan persepsi terhadap personaliti dan keupayaan penyampaian pensyarah FIS. Bagi mereka personaliti dan keupayaan pensyarah ini secara tidak langsung turut membantu proses PdP.

Di samping itu, Kajian Mohd. Sohaimi et al. (2021) pula melihat keberkesanan pengajaran dan pembelajaran (PdP) dalam talian bagi kursus Penghayatan Etika dan Peradaban. Kajian tersebut melihat sama ada ia bersesuaian dengan norma baharu kesan daripada wabak COVID-19 di negara kita. Kajian telah dilaksanakan dalam kalangan pelajar Universiti Malaysia Sabah bagi melihat pencapaian objektif, kesesuaian kurikulum dan kaedah PdP. Hasil kajian tersebut mendapati matlamat asas dan objektif kajian adalah tercapai walaupun dilaksanakan dalam talian sepenuhnya. Namun begitu, kajian tersebut mendapati bahawa PdP akan lebih berkesan sekiranya dijalankan secara bersemuka.

Satu lagi kajian mengenai PdP dalam talian yang lebih luas skop respondennya meliputi pelajar sekolah dan universiti dapat dilihat melalui kajian yang dijalankan oleh Arwansyah et al. (2021). Kajian tersebut bertujuan mengenal pasti pandangan pelajar terhadap metode

pembelajaran secara dalam talian semasa pandemik COVID-19. Satu reka bentuk kajian menggunakan borang soal selidik melalui *google form* telah dijalankan terhadap 120 orang pelajar sekolah rendah, menengah dan universiti. Hasil kajian mendapati bahawa PdP dalam talian memberi kesan yang positif dan negatif terhadap pelajar kerana ia memiliki kelebihan dan juga kekurangan. Dari aspek positif, PdP dalam talian didapati lebih menjimatkan masa, wang dan sebagainya. Selain kesan positif, terdapat pelbagai kesan negatif yang dirasakan seperti kebosanan, hilang minat belajar, kurang fokus dalam pembelajaran, kurangnya komunikasi antara staf pengajar bahkan sesama kawan dan sebagainya. Oleh itu, proses pengajaran dan pembelajaran dalam talian perlu diperkasakan lagi agar pelajar lebih mudah memahami material yang diajarkan serta perlu diperbaiki sistem interaksi antara staf pengajar dan pelajar bagi meningkatkan minat pelajar menjalani kelas dalam talian.

Nur Hazirah Hairia'an dan Masayu (2020) dalam kajian mereka berkaitan pengajaran dan pemudahcaraan dalam talian semasa Perintah Kawalan Pergerakan (PKP), mendapati tahap penggunaan aplikasi dalam talian oleh pendidik berada pada tahap yang memuaskan. Para pendidik telah bersedia dan menguasai pelaksanaan PdP secara dalam talian. Aplikasi seperti *WhatsApp* dan *Telegram* yang sebelum ini digunakan untuk tujuan sosial, mula ditambah penggunaannya kepada pelaksanaan PdP secara dalam talian. Malah Mohd Suhaimi et al. (2021) dalam kajiannya berkaitan keberkesanan PdP bagi kursus Penghayatan Etika dan Peradaban (PEP) dalam kalangan prasiswazah di Universiti Malaysia Sabah pula mendapati asas dan objektif kursus PEP masih dicapai walaupun dilaksanakan dalam talian. Namun begitu, pelaksanaan secara bersemuka lebih baik kerana masalah kekurangan data internet dan kelemahan liputan internet di sesuatu tempat menghalang proses PdP secara baik. Selain itu, para pensyarah dituntut lebih kreatif dan mempelbagaikan kaedah dan teknik pengajaran serta kepelbagaian penggunaan aplikasi dalam talian. Penggunaan aplikasi dalam talian ini berbeza-beza keperluan penggunaan data internet dan para pensyarah perlu mengambil tahu aplikasi yang mana lebih mesra kepada pelajar dan mudah diakses oleh mereka.

Kajian lepas berkaitan PdP yang dijalankan dalam talian menunjukkan dapatan yang positif dalam kalangan pelajar. Pelajar yang dapat mengikuti PdP dalam talian tanpa masalah besar boleh menerima dan mengikuti mata pelajaran atau kursus yang disampaikan. Namun, masih lagi terdapat kelemahan yang perlu diberi perhatian oleh pihak tertentu bagi mengatasi masalah-masalah yang dihadapi. Hal ini kerana dapatan kajian Lubna et al. (2021) mendapati pelajar kurang selesa mengikuti PdP dalam talian, kerana sebahagian subjek yang memerlukan penerangan lebih terperinci dan interaksi dua hala sedikit

terbatas. Dalam hal ini, kajian khusus mengenai PdP dalam talian bagi kursus FIS di Universiti Malaya dijalankan untuk melihat keberkesanan, pencapaian dan kelemahan dalam pelaksanaan PdP dalam talian.

Objektif Kajian

Kajian ini bertujuan untuk mencapai beberapa objektif iaitu:

1. Menjelaskan pelaksanaan PdP dalam talian bagi kursus FIS di Universiti Malaya.
2. Menganalisis keberkesanan PdP dalam talian kursus FIS dalam kalangan pelajar di Universiti Malaya.

Metodologi Kajian

Kajian ini menggunakan kaedah penyelidikan kuantitatif dengan menganalisis secara deskriptif keberkesanan PdP dalam talian bagi FIS terhadap pelajar Universiti Malaya dengan menggunakan soal selidik sebagai instrumen kajian. Kaedah penyelidikan deskriptif bukan eksperimental dapat mengumpulkan data berhubung fenomena yang tidak dapat dilihat secara langsung (Noraini, 2010). Sidek (2002) menjelaskan bahawa reka bentuk penyelidikan secara deskriptif adalah kajian yang dijalankan dengan tujuan memberi penerangan yang sistematik berkaitan fakta dan ciri-ciri sesuatu populasi atau bidang yang diminati dengan fakta yang tepat. Pengkaji memilih reka bentuk tinjauan (*survey*) untuk meninjau dan mengumpulkan maklumat berkaitan penerimaan dan keberkesanan PdP dalam talian kursus FIS. Soal selidik dibina bertujuan mengkaji keberkesanan kursus universiti iaitu Falsafah dan Isu Semasa terhadap pelajar Universiti Malaya. Soal selidik ini mengandungi dua bahagian iaitu A: Demografi Pelajar dan B: Keberkesanan Pengajaran dan Pembelajaran dalam talian, yang diukur melalui beberapa item, iaitu kepelbagaian bentuk aktiviti, medium yang digunakan, penyampaian pensyarah, aktiviti perbincangan antara pelajar dan pensyarah, bebanan tugas, kemahiran sosial dan perbandingan antara PdP dalam talian dan secara bersemuka.

Bagi soalan 4, 6 hingga 10, responden kajian ini dikehendaki menyatakan tahap persetujuan mereka berdasarkan 5 skala Likert seperti berikut: 5 Sangat Setuju, 4 Setuju, 3 Kurang Pasti, 2 Tidak Setuju dan 1 Sangat Tidak Setuju. Manakala bagi jadual 5, responden hanya perlu memilih 'Ya' atau 'Tidak' sahaja terhadap medium penggunaan aplikasi dalam aktiviti PdP mereka.

Hasil Kajian

Demografi Responden

Jadual 1. Tahun Pengajian

Tahap	Jumlah	Peratus
Tahun 1	1331	97
Tahun 2	30	2.2
Tahun 3	8	0.6
Tahun 4	2	0.1

Kajian soal selidik ini melibatkan 1,371 responden yang terdiri daripada pelajar UM tahun 1, 2, 3 dan 4 yang berada dalam Semester II, Sesi 2020/2021 dan mengambil kursus FIS. Jumlah responden daripada tahun 1 adalah seramai 1331 orang atau 97 peratus, manakala selebihnya adalah daripada tahun 2, 3 dan 4. Pelajar daripada tahun 1 adalah yang paling ramai jumlahnya kerana kursus ini wajib diambil dan keutamaan penawaran adalah kepada pelajar bagi tahun pertama pengajian. Pelajar daripada tahun 2, 3 dan 4 pula adalah terdiri daripada mereka yang tidak dapat mengambil kursus ini di tahun pertama pengajian sama ada disebabkan tidak dapat mendaftar ekoran kapasiti bagi kursus FIS telah penuh, pelajar menarik diri daripada kursus atau mendapat C- dan ke bawah dalam kursus FIS yang pernah diambil sebelum ini. Namun, jumlah pelajar yang keciciran ini tidak ramai pada setiap semester, iaitu lebih kurang 3 atau 4 peratus sahaja daripada jumlah keseluruhan.

Jadual 2. Fakulti Pengajian

Fakulti	Jumlah	Peratus
Akademi Pengajian Melayu	58	4.2
Akademi Pengajian Islam	5	0.3
Alam Bina	122	8.9
Bahasa dan Linguistik	15	1.0
Pendidikan	12	0.9
Perniagaan dan Ekonomi	13	0.9
Farmasi	34	2.5
Kejuruteraan	203	14.8
Pergigian	30	2.2
Perubatan	38	2.8
Sukan dan Sains Eksesais	42	3.0
Sains	419	30.5
Sains Komputer dan Teknologi Maklumat	137	10.0
Sastera dan Sains Sosial	226	16.5
Seni Kreatif	17	1.2

Pelajar yang mengambil kursus FIS bagi Semester II, Sesi 2020/2021 terdiri daripada aliran Sastera dan Sains. Merujuk kepada Jadual 2, pelajar yang paling ramai adalah daripada Fakulti Sains iaitu 410 orang atau 30.5 peratus daripada keseluruhan pelajar diikuti oleh pelajar daripada Fakulti Sastera dan Sains Sosial seramai 226 orang atau 16.5 peratus. Seramai 204 orang atau 14.8 peratus adalah pelajar daripada Fakulti Kejuruteraan. Selebihnya ialah daripada Fakulti Pengajian Islam,

Fakulti Alam Bina dan lain-lain. Jumlah keseluruhan pelajar yang menjadi responden adalah 1,371 orang. Melihatkan kepada pelajar daripada pelbagai fakulti ini, pelajar berpeluang untuk bergaul dan mengenal rakan-rakan yang berbeza latar belakang terutamanya semasa melaksanakan tugas secara berkumpulan. Mereka sememangnya dimestikan untuk membentuk kumpulan tugas terdiri daripada pelajar yang berbeza fakulti.

Jadual 3. Etnik

Etnik	Kekerapan	Peratus
Melayu	751	54.8
Cina	481	35.1
India	71	5.2
Bumiputera Sabah/Sarawak/Asal	55	4.0
Sikh	1	0.1
Lain-lain	12	0.9

Dengan merujuk Jadual 3, didapati bahawa pelajar yang paling ramai mengambil kursus FIS adalah terdiri daripada etnik Melayu iaitu seramai 54.8 peratus diikuti oleh etnik Cina seramai 35.1 peratus dan selebihnya terdiri daripada etnik India, Bumiputera Sabah dan Sarawak, Orang Asal dan sebagainya. Etnik yang pelbagai ini membolehkan pelajar membentuk kumpulan tugas yang terdiri daripada rakan-rakan yang berbeza latar belakang. Mereka digalakkan untuk memastikan terdapat rakan daripada berlainan etnik, selain daripada fakulti yang berbeza. Ini memberi peluang kepada pelajar berinteraksi dengan rakan-rakan yang tidak akan dijumpai apabila mereka mula menumpukan kepada kursus-kursus di fakulti mereka sahaja. Misalnya bagi pelajar daripada Akademi Pengajian Islam dan Akademi Pengajian Melayu yang majoritinya terdiri daripada satu etnik sahaja, mereka berpeluang untuk mengenali lebih ramai rakan daripada etnik yang berbeza.

Analisis Deskriptif Keberkesanan dalam Pengajaran dan Pembelajaran

Berikut adalah perbincangan mengenai keberkesanan dalam PdP yang berjalan pada Semester II, 2020/2021. Pada semester tersebut, PdP dilaksanakan di dalam talian sepenuhnya. Aktiviti PdP juga agak terhad kerana hanya berlaku secara maya, iaitu bergantung kepada penggunaan platform digital yang boleh menghubungkan antara pelajar dan pensyarah serta antara pelajar. Antara aktiviti PdP yang dikenal pasti ialah kuliah dan pembentangan tugas di *MS Teams* atau *Google Meet*; kuiz, forum, video, *chat*, perbincangan kumpulan tugas dan sebagainya di platform yang disediakan oleh pihak Universiti Malaya. Platform tersebut dikenali sebagai SPeCTRUM. Aktiviti dalam PdP adalah ditentukan oleh pensyarah mengikut kesesuaian dan selaras dengan topik yang ingin disampaikan kepada pelajar serta mensasarkan

pencapaian Hasil Pembelajaran Kursus (HPK). SPeCTRUM merupakan sistem pengurusan pengajaran berasaskan *Moddle* yang telah digunakan di UM sejak tahun 2012. Sistem ini dibina dengan Kerjasama Pusat Teknologi Maklumat UM (<https://adec.um.edu.my/e-learning>).

Jadual 4. Kepelbagaian Bentuk Aktiviti PdP

Skala	Kekerapan	Peratus (%)
Sangat setuju	576	42
Setuju	574	41.9
Kurang pasti	194	14.2
Tidak setuju	22	1.6
Sangat tidak setuju	5	0.4

Dapatan Jadual 4 adalah berdasarkan kepada soalan yang dikemukakan, iaitu 'kursus ini disampaikan dalam pelbagai bentuk aktiviti yang menarik'. Terdapat 576 orang atau 42 peratus sangat bersetuju dengan pernyataan tersebut. Diikuti pelajar yang menjawab setuju seramai 574 orang atau 41.9 peratus. Bagi mereka yang menjawab kurang pasti pula adalah 194 orang atau 14.2 peratus. Tidak ramai yang tidak bersetuju dan sangat tidak bersetuju dengan pernyataan tersebut iaitu masing-masing 1.6 peratus dan 0.4 peratus. Hal ini jelas memperlihatkan bahawa para pensyarah telah berjaya mempelbagaikan aktiviti PdP walaupun kuliah dilakukan secara dalam talian. Bukan itu sahaja, dengan dapatan ini memperlihatkan keterbatasan PdP secara dalam talian dapat diatasi kekurangan dan kelemahannya jika para pensyarah bijak menggunakan pelbagai kaedah dan lebih mesra dengan pelajar. Kepelbagaian bentuk aktiviti PdP ini penting kerana strategi, kaedah, pendekatan dan sumber boleh menyumbang kepada keberkesanan PdP (Mohd Rusdin dan Siti Rahaimah, 2019). Selain itu, kepelbagaian kaedah PdP ini juga dapat mengelakkan pelajar rasa bosan semasa sesi PdP (Kamarul Azmi et al., 2011).

Jadual 5. Medium yang digunakan dalam PdP

Medium Aplikasi PdP	Kekerapan (n=1371)	Peratus (%)
MS Teams	1256	91.6
Google Meet	270	19.7
Zoom	19	1.4
Webex	1	0.1
WhatsApp	899	65.6
Telegram	6	0.4
SPeCTRUM	795	58
Google Classroom	215	15.7
Kahoot	1	0.1
Yotube	1	0.1

Jadual 5 menunjukkan kepelbagaian medium yang telah dikenal pasti oleh pelajar semasa pelaksanaan PdP kursus FIS. Oleh itu, dengan kepelbagaian medium, aktiviti yang berbeza juga dapat dilaksanakan oleh

pensyarah. Kuliah dijalankan dengan menggunakan *MS Teams*, *Google Meet*, *Zoom* dan *Webex*. Penggunaan medium yang paling tinggi untuk kuliah adalah *MS Teams* diikuti oleh *Google Meet*. Perhubungan atau interaksi antara pelajar dengan pensyarah pula menggunakan *Whatsapp (WA)* dan *Telegram*. Namun, *WA* adalah yang paling utama penggunaannya. Aktiviti PdP lain banyak digunakan di *SPeCTRUM* diikuti oleh *Google Classroom*. Selain itu, terdapat juga penggunaan *Kahoot* dan *Youtube*. Dengan kepelbagaian penggunaan medium PdP ini, secara tidak langsung memberi peluang kepada pelajar meningkatkan kemahiran ICT, serta melatih kemahiran berkomunikasi melalui media baharu (Nor Izzati, 2019).

Jadual 6: Penyampaian pensyarah

Skala	Kekerapan	Peratus (%)
Sangat setuju	749	54.6
Setuju	451	32.9
Kurang pasti	98	7.1
Tidak setuju	20	1.5
Sangat tidak setuju	53	3.9

Jadual 6 adalah berdasarkan dapatan soalan ‘Pensyarah dapat menyampaikan kuliah secara maya dan mengendalikan *SPeCTRUM* dengan baik’. Terdapat seramai 749 pelajar atau 54.6 peratus sangat bersetuju bahawa pensyarah mereka dapat melaksanakannya dengan baik. Seramai 451 pelajar atau 32.9 peratus bersetuju dan ini menunjukkan jumlah dan peratusan yang tinggi bersetuju dengan pernyataan di atas, iaitu seramai 1,200 pelajar atau 87.5 peratus. Penggunaan platform maya dalam PdP turut memberi kesan kepada pensyarah. Mereka harus mampu mengendalikan peralatan digital yang digunakan semasa menyampaikan kuliah. Sehubungan itu, ia turut mempengaruhi penyampaian pensyarah semasa kuliah. Penggunaan *MS Teams* untuk kuliah adalah paling utama. Pihak UM telah menyediakan latihan kepada para pensyarah dalam mengendalikan PdP secara *e-learning*. Pihak yang bertanggungjawab dikenali sebagai Unit Pengajaran dan Pembelajaran di bawah *Academic Development and Enhancement Centre (ADEC)* (<https://adec.um.edu.my/mission-and-objectives>).

Namun begitu, maklum balas daripada pelajar adalah perlu untuk mengetahui kemampuan penyampaian kuliah dan pengendalian *SPeCTRUM* oleh pensyarah. Sebarang kelemahan yang berlaku akan dapat diatasi pada masa hadapan.

Jadual 7. Perbincangan Pelajar dan Pensyarah

Skala	Kekerapan	Peratus (%)
Sangat setuju	741	54
Setuju	510	37.2
Kurang pasti	105	7.7
Tidak setuju	13	0.9
Sangat tidak setuju	2	0.1

Jadual 7 adalah dapatan daripada maklum balas mengenai pernyataan perbincangan antara pelajar dan pensyarah adalah mencukupi. Pernyataan ini diajukan kerana pelaksanaan PdP secara tidak bersemuka ini dikhuatiri menyukarkan pelajar berinteraksi dengan pensyarah. Oleh itu, perbincangan antara pelajar dan pensyarah juga menjadi item yang perlu dilihat keberkesannya. Berdasarkan dapatan, pelajar yang sangat bersetuju dan setuju dengan pernyataan tersebut adalah seramai 1,251 orang atau 91.2 peratus daripada keseluruhan. Seramai 105 pelajar atau 7.7 peratus adalah dalam golongan yang kurang pasti dan pelajar yang mendapati perbincangan antara pelajar dan pensyarah tidak mencukupi adalah seramai 15 orang atau 1 peratus sahaja.

SPeCTRUM adalah platform yang membolehkan pensyarah menyediakan ruangan forum atau *chat* bagi sebarang perbincangan yang diadakan di dalam kumpulan kuliah. Selain itu, para pensyarah kursus FIS juga menggunakan aplikasi *WA* bagi mengendalikan sebarang pertanyaan atau perbincangan di luar waktu kuliah. Kumpulan *WA (WA group)* dibentuk oleh pensyarah dan *link* kumpulan *WA* tersebut akan diberikan kepada pelajar yang mendaftar kursus FIS di bawah kendalian pensyarah tertentu. Ini bermakna, sejak minggu pertama kuliah lagi pelajar tidak akan ketinggalan mengenai sebarang perkembangan yang berlaku dalam kumpulan kuliah mereka. Oleh itu, didapati kepuasan para pelajar terhadap perbincangan mereka dengan pensyarah adalah tinggi kerana penggunaan pelbagai medium dalam memastikan tiada pelajar yang tercicir mengikuti aktiviti perbincangan.

Jadual 8. Bebanan Tugasan

Skala	Kekerapan	Peratus (%)
Sangat setuju	777	56.7
Setuju	472	34.4
Kurang pasti	113	8.2
Tidak setuju	6	0.4
Sangat tidak setuju	3	0.2

Berdasarkan Jadual 8 memperihalkan dapatan berkaitan pernyataan ‘Tugasan yang diberikan adalah mencukupi dan tidak membebankan’. Seramai 777 pelajar atau 56.7 peratus yang sangat bersetuju dan 472 pelajar atau 34.4 peratus lagi bersetuju. Jumlah dan peratusan yang tinggi iaitu 1,249 pelajar atau 91.1 peratus menyatakan bahawa tugasan yang diberikan adalah

mencukupi dan tidak membebankan. Melihatkan kepada dapatan ini, tugas yang diberikan kepada pelajar adalah mencukupi dan yang paling penting ia tidak membebankan pelajar kerana dikhuatiri pemberian tugas yang terlalu banyak akan memberi tekanan serius kepada mental dan emosi pelajar.

Bebanan tugas kepada pelajar menjadi isu ketika pelaksanaan PdP dalam talian sepenuhnya. Hal ini disebabkan oleh tahap kemudahan internet dan peralatan seperti komputer riba serta telefon pintar pelajar adalah pelbagai. Bagi pelajar yang tinggal di bandar dan berasal daripada keluarga yang berkemampuan untuk menyediakan kemudahan pembelajaran untuk anak-anak di rumah, mereka kurang berhadapan dengan masalah. Jika dibandingkan dengan pelajar yang tinggal di luar bandar dan mereka yang datang daripada keluarga kurang berkemampuan, sudah pasti timbul kesukaran untuk mengikuti PdP dalam talian. Sebagaimana menurut kajian Mahathir dan Wardatul Hayat (2021), terdapat empat cabaran yang dihadapi, iaitu capaian kepada kemudahan internet yang terhad, suasana yang tidak kondusif untuk belajar, tahap keberkesanan pembelajaran rendah dan kos internet yang tinggi. Sehubungan itu, pertimbangan telah diambil oleh kursus FIS dengan melihat kesesuaian bebanan tugas dengan keadaan yang dihadapi oleh pelajar.

Bebanan tugas yang bersesuaian dan tidak membebankan pelajar menjadi keutamaan dalam kursus FIS. Terdapat dua tugas yang perlu dilaksanakan secara berkumpulan. Ahli-ahli kumpulan tugas dimestikan untuk membantu rakan-rakan yang berhadapan dengan masalah kemudahan sama ada capaian internet mahu pun peralatan seperti komputer atau komputer riba. Oleh itu, setiap kumpulan tugas haruslah terdiri daripada pelbagai latar belakang dari segi pendapatan keluarga dan tempat tinggal, iaitu yang menetap di bandar atau luar bandar. Hal ini penting untuk diambil perhatian sebagaimana Zhooriyati Sehu (2021) menjelaskan terdapat laporan mengenai masalah tekanan perasaan dalam kalangan pelajar susulan pelaksanaan Pengajaran dan Pembelajaran di Rumah (PdPR). Oleh itu, dengan pemberian tugas yang bersesuaian dan tidak membebankan, dapat mengurangkan tekanan yang dihadapi oleh pelajar semasa mengikuti kursus FIS.

Jadual 9. Kemahiran Sosial

Skala	Kekerapan	Peratus (%)
Sangat setuju	776	56.6
Setuju	511	37.3
Kurang pasti	78	5.7
Tidak setuju	5	0.4
Sangat tidak setuju	1	0.1

Berdasarkan Jadual 8, didapati seramai 776 pelajar atau 56.6 peratus pelajar mengakui bahawa mereka sangat bersetuju dapat mengaplikasikan kemahiran sosial (komunikasi dan kerjasama) dalam melaksanakan tugas. Seramai 511 pelajar atau 37.3 peratus lagi bersetuju dengan pernyataan di atas. Manakala seramai 78 pelajar atau 5.7 peratus adalah kurang pasti. Sementara itu, terdapat 6 pelajar atau 0.5 peratus yang tidak dapat mengaplikasikan kemahiran sosial dalam tugas. Pelajar yang tergolong dalam kurang pasti dan tidak bersetuju dapat mengaplikasikan kemahiran sosial berhadapan dengan masalah apabila penggunaan aplikasi seperti *WA* atau *Google Meet* dan sebagainya sahaja yang dapat menemukan mereka untuk berbincang tentang tugas.

Pelaksanaan tugas secara berkumpulan memberi peluang kepada pelajar untuk meningkatkan kemahiran sosial mereka. Ia merupakan salah satu kemahiran insaniah atribut KKM3C yang ditetapkan di dalam kursus FIS (Malaysian Qualifications Agency, 2017). Penilaian akan dibuat oleh pensyarah berdasarkan kepada hasil tugas kumpulan pelajar. Pelajar perlu menyatakan fungsi atau jenis penglibatan mereka di dalam tugas tersebut. Sifat saling hormat menghormati, faham memahami dan bertolak ansur perlu diaplikasikan oleh pelajar dalam kumpulan tugas yang terdiri daripada pelbagai latar belakang.

Jadual 10. PdP Secara Bersemuka

Skala	Kekerapan	Peratus (%)
Sangat setuju	750	54.7
Setuju	306	22.3
Kurang pasti	239	17.4
Tidak setuju	52	3.8
Sangat tidak setuju	24	1.8

Setelah melalui PdP dalam talian sepenuhnya oleh pelajar, perbandingan dibuat dengan PdP secara bersemuka, iaitu sebelum berlakunya pandemik COVID-19. Berdasarkan pengalaman yang dilalui oleh responden, didapati 750 pelajar atau 54.7 peratus sangat bersetuju sekiranya kuliah dijalankan secara bersemuka di bilik atau dewan kuliah. Seramai 306 pelajar atau 22.3 peratus pula bersetuju. Manakala mereka yang kurang pasti pula ialah seramai 239 atau 17.4 peratus. Jumlah yang lebih menyukai pelaksanaan PdP dalam talian pula adalah 76 orang atau 5.6 peratus. Keadaan ini jelas memperlihatkan bahawa walaupun PdP secara dalam talian masih boleh diikuti oleh mereka dengan cemerlang, namun PdP secara bersemuka tetap menjadi pilihan. Banyak faktor yang menyumbang kepada pemilihan mereka ini antaranya ialah tidak membosankan, berpuas hati secara bersemuka, lebih fokus dan membantu memberi kefahaman yang lebih mendalam serta lebih mudah berinteraksi dengan pensyarah serta rakan-rakan sekelas. Malah, urusan menyiapkan tugas juga menjadi lebih mudah kerana interaksi antara ahli kumpulan lebih baik dan berkesan.

Dengan pelaksanaan PdP secara bersemuka, isu kekurangan data dan kelemahan liputan internet di sesuatu tempat juga dapat diatasi (Mohd Suhaimi et al., 2021) kerana mahasiswa terdiri daripada pelbagai latar belakang seperti luar bandar, miskin dan sebagainya.

Kesimpulan

Hasil kajian mendapati bahawa pelaksanaan PdP dalam talian bagi kursus FIS di Universiti Malaya pada Semester II, 2020/2021 berjalan dengan baik di pelbagai platform yang disediakan oleh universiti. Selain itu, pensyarah juga telah mengambil inisiatif menggunakan pelbagai aplikasi lain untuk menambahkan variasi aktiviti dalam PdP dan memudahkan interaksi atau komunikasi dengan pelajar. Pensyarah didapati mampu menyampaikan kuliah dengan baik dan berkebolehan mengendalikan PdP dalam talian. Dari segi keberkesanan PdP dalam talian, kursus FIS telah mencapai tahap yang memuaskan hati pelajar dari segi perbincangan antara pelajar dan pensyarah, kemahiran sosial pelajar dan beban tugas. Walau bagaimanapun, kaedah PdP secara bersemuka tetap diharapkan kerana PdP secara bersemuka lebih memberi impak yang lebih positif terutamanya dalam aspek kefahaman dan interaksi semasa proses PdP.

Sekalipun PdP secara bersemuka sepenuhnya dapat dijayakan selepas pandemik COVID-19 berakhir, pensyarah boleh terus menggunakan kepelbagaian platform dalam menjayakan PdP supaya pelajar dapat didedahkan dengan kemahiran ICT terutamanya berkaitan tugas kumpulan atau individu. Kombinasi kandungan subjek FIS dengan ICT harus dijayakan kerana kedua-duanya penting dalam membentuk pelajar yang holistik seperti mana dihasratkan oleh universiti. Oleh itu, kajian ini dapat memberi panduan kepada perancangan kursus FIS pada semester akan datang bagi mewujudkan PdP yang lebih kondusif dan berkesan.

Rujukan

Abdul Rashid Abdul Aziz, Mohd Khairul Anuar Rahimi, Amin Al Haadi Shafie, Rezki Perdani Sawai, Umi Hamidaton Lee & Siti Nubailah Mohd Yusof. (2021). Pembelajaran Dalam Talian: Strategi Daya Tindak Terhadap Tekanan Akademik Semasa Norma Baharu. *Sains Insani*, 6(2), 96-104.

ADEC. (2012). *Mission and Objectives*. [Diakses pada 20 Februari 2022 dari https://adec.um.edu.my/mission-and-objectives](https://adec.um.edu.my/mission-and-objectives).

Arwansyah Kirin, Ahmad Sharifuddin, Mohd Hisyam Abdul Rahim, Shakila Ahmad, Sharifah Khadijah & Abdullah Sulaiman. (2021). Impak Pengajaran dan Pembelajaran Secara Online: Kajian Kes Terhadap

Pelajar Sekolah Rendah, Menengah dan Universiti Semasa Pandemik Covid-19. *Advances in Humanities and Contemporary Studies*, 2(1), 127-136.

E-learning. (2012). *E-Learning*. [Diakses pada 20 Februari 2022 dari https://adec.um.edu.my/e-learning](https://adec.um.edu.my/e-learning).

Habibah @ Artini, Syamsul Azizul, Saifulazry, Mohd Sohaimi, Mohd Kamal, Norshahrul Marzuki & Khairul Ghufuran. (2021). Penelitian Awal Aspek Kefahaman Mahasiswa Terhadap Kursus Falsafah dan Isu Semasa (FIS): Tinjauan di Universiti Malaysia Sabah (UMS). *International Journal of Education, Psychology and Counseling*, 6(39), 150-165.

Kamarul Azmi Jasmani, Mohd Faez Ilias, Ab Halim Tamuri & Mohd Izham Mohd Hamzah. (2011). Amalan Penggunaan Bahan Bantu Mengajar Dalam Kalangan Guru Cemerlang Pendidikan Islam Sekolah Menengah di Malaysia. *Journal of Islamic and Arabic Education*, 3(1), 59-74.

Khalid Ismail & Muhammad Hazim Mohd Azhar. (2021). Falsafah Logik Aristotle: Implikasi, Reaksi Dan Interaksi Terhadapnya Dalam Dunia Keintelektualan Islam. *MANU*, 32(1), 93-124.

Latifah Abdul Latiff, Ros Aiza Mohd Mokhtar & Abd Hakim Mohad. (2020). Penerimaan Pelajar USIM Terhadap Kursus Falsafah dan Isu Semasa. *Proceedings Intertional Seminar on Islam and Science (SAIS 2020) Conference, 15 Okt 2020* (hlm. 775-787). <https://oarep.usim.edu.my/jspui/handle/123456789/6839>

Latifah Abdul Latiff, Ros Aiza Mohd Mokhtar & Abd Hakim Mohad (2020). Analisis Deskriptif Persepsi Pelajar Terhadap Pensyarah Falsafah Dan Isu Semasa (FIS). Dlm Mohd Radhi Ibrahim, Wan Mohd Fazrul Azdi Wan Razali, Rosidayu Sabran, Nik Suhaida Nik Abdul Majid, Najib Sheikh Abdissamad, Mohd Hamidi Ismail & Yuseri Ahmad (Ed.) *E-Proceeding of The International Conference on Aqidah, Religions and Social Sciences (SIGMA10) Conference, 4 November 2020* (hlm. 125-133).

<https://oarep.usim.edu.my/jspui/handle/123456789/1708>

Lubna Abd Rahman, Zalika Adam, Siti Rosilawati Ramlan & Ghazali Zainuddin. (2021). Pembelajaran Norma Baharu Era COVID-19: Refleksi Pelajar Kursus Metodologi Penyelidikan USIM. *Sains Insani*, 6(2), 21-27.

Mahathir Yahaya & Wardatul Hayat Adnan. (2021). Cabaran Pelajar Melalui Kaedah Pembelajaran Atas Talian: Kajian Institusi Pengajian Tinggi Awam

Malaysia. *Journal of Media and Information Warfare*, 14(1), 11-20.

Malaysian Qualifications Agency. (2017). *Malaysian Qualifications Framework 2nd Edition*. Qualifications Agency Malaysia.

Mohd Sohaimi Esa, Abang Mohd Razif Abang Muis, Romzi Ationg, Irma Wani Othman, Siti Aidah Lukin, Saifulazry Mokhtar & Sharifah Darmia Sharif Adam. (2021). Keberkesanan Pengajaran Dalam Talian Bagi Kursus Penghayatan Etika dan Peradaban (PEdP): Kajian Kes di Kalangan Pelajar Prasiwazah di Universiti Malaysia Sabah. *International Journal of Law, Government and Communication*, 6(23), 57-67.

Mohd. Sohaimi Esa, Abang Mohd. Razif Abang Muis, Romzi Ationg, Irma Wani Othman, Siti Aidah Lukin @ Lokin, Saifulazry Mokhtar & Sharifah Darmia Sharif Adam. (2021). Keberkesanan Pengajaran dan Pembelajaran dalam talian bagi kursus Penghayatan Etika dan Peradaban (PEdP): Kajian Kes di Kalangan Pelajar Prasiswazah Universiti Malaysia Sabah. *International Journal of Law, Government and Communication*. 6(23), 57-67.

Mok Soon Sang. (2009). *Literatur dan Kaedah Penyelidikan*. Penerbitan Multimedia.

Nor Izzati Mahd Nor. (2019). Kaedah Berasaskan Projek Dalam Pengajaran dan Pembelajaran Pendidikan Islam. *Jurnal Refleksi Kepemimpinan*, 2, 26-40.

Noraini Kaprawi. (2010). Kajian Tinjauan Secara Kuantitatif. Dlm. Noraini Idris (pnyt.) *Penyelidikan dalam Pendidikan*. McGraw Hill Education.

Norazlin Mohd Rusdin & Siti Rahaimah Ali. (2019). Amalan dan Cabaran Pelaksanaan Pembelajaran Abad ke-21. *Proceedings of the International on Islamic Civilization and Tecnology Management Conference*, 23-24 November 2019.

Nur Hazirah Hairia'an & Masayu Dzainudin. (2020). Pengajaran dan Pemudahcaraan Dalam Talian Semasa Perintah Kawalan Pergerakan. *Jurnal Pendidikan Awal Kanak-kanak Kebangsaan*, 9(Special Issue), 18-28.

Sidek Mohd. Noah. (2002). *Reka Bentuk Penyelidikan: Falsafah, Teori dan Praktis: Sebuah Buku Mesra Pengguna*. Penerbit Universiti Putra Malaysia.

Sinaran Harian. *Cabaran Mengajar dalam Talian*. Diakses pada 10 Mei 2020 dari <https://www.sinarharian.com.my/article/76874/berita/nasional/cabaran-mengajar-dalam-talian>

Siti Azura Abu Hassan, Suzana Zainol Abidin & Zulkurnain Hassan. (2021). Keberkesanan Pembelajaran dan Pengajaran Dalam Talian (Epembelajaran) Terhadap Pembelajaran Pelajar di Kolej Komuniti Hulu Langat. *International Journal of Humanities Technology and Civilization (IJHTC)*, 2(10),1-14.

Syamsul Azizul, Abang Mohd Razif, Mohd Sohaimi, Irma Wani, Habibah @ Artini, Saifulazry & Muhammad Safuan. (2021). Pengajaran Kursus Falsafah dan Isu Semasa (FIS) dalam Membentuk Pemikiran Kritis: Penelitian Terhadap Modul Kursus FIS di Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa (PPIB), Universiti Malaysia Sabah. *International Journal of Education, Psychology and Counseling*, 6(39), 137-149.

Syamsul Azizul, Habibah @ Artini, Mohd Nur Hidayat & Irma Wani. (2022). Signifikan Kursus Falsafah dan Isu Semasa (FIS) dalam Pembentukan Akhlak dan Moral di Universiti Malaysia Sabah. *International Journal of Education, Psychology and Counseling*, 7(45), 127-136.

Zhooriyati Sehu Mohamad. (2021). Memahami Tekanan Perasaan dalam kalangan Pelajar. *Berita Harian*. 10 Ogos 2021. <https://www.bharian.com.my/berita/pendidikan/2021/08/849398/memahami-tekanan-perasaan-dalam-kalangan-pelajar>